

11. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΕΝ ΠΑΡΩΙ

Ἡ κατὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1949 ἀνεύρεσις ἐν Πάρῳ δύο μαρμαρίνων *δρθοστατῶν* ἐπιγεγραμμένων *δι' ἀναγραφῆς περὶ Ἀρχιλόχου*¹, ἐκ τῶν μέσων τοῦ 3ου π. Χ. αἰ., ἐπέβαλλε τὴν συστηματικὴν ἐξερεύνησιν τοῦ τόπου τῆς ἀνευρέσεως, ἐφ' ὅσον μάλιστα οὗτος ἦτο πλήρης ἀρχαίων μαρμάρων, τὰ ὅποια, λόγῳ τοῦ πλήθους ἀκριβῶς αὐτῶν, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἔχουν μεταφερθῆ ἄλλοθεν. Ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν τούτων ἐμανθάνομεν τὴν συμφώνως πρὸς χρησιμοῦς τοῦ Ἀπόλλωνος τῶν Δελφῶν ἴδρυσιν τοῦ *Ἀρχιλοχείου* καὶ βιογραφίαν τοῦ ποιητοῦ παριακῆς ἀρχῆς. Ἡ μεγάλη σημασία τοῦ εὐρήματος ἦτο καταφανής. Τὸ νέον κείμενον ἦτο κατὰ πολὺ πληρέστερον καὶ κατὰ δύο περίπου αἰῶνας παλαιότερον τοῦ πρὸ πενήτηντα ἀκριβῶς ἑτῶν γνωσθέντος *«μνημείου τοῦ Ἀρχιλόχου»*². Ἐνῶ ὁμως τοῦτο εἶχεν ἀνευρεθῆ ἀποκείμενον ἐν τῇ ἀλλῇ τῆς μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Πάρου, τῆς Καταπολιανῆς, εἶχε δὲ χρησιμοποιοθῆ καὶ μετὰ τὴν καταστροφὴν τοῦ μνημείου, ἐξ οὗ προήρχετο, ὡς ἐπιτύμβιος λίθος τάφων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς καὶ πρὸς χάραξιν ἐπιγραφῶν ἐπὶ τῆς ἀρχικῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας, αἱ νέαι ἐπιγραφαὶ προήρχοντο ἐκ τόπου πλήρους ἀρχαιοτήτων, ὅστις μέχρι τοῦδε δὲν εἶχεν ἐξερευνηθῆ.

Ὁ τόπος οὗτος εἶναι ἢ παρὰ τὸν ποταμὸν *Ἐλιτα* μικρὰ κοιλιάς, 4 χιλιόμετρα πρὸς τὰ ΒΔ τῆς πόλεως Πάρου, ἀριστερὰ τῆς πρὸς τὰ ἀρχαῖα λατομεῖα καὶ τὸ χωρίον Λεῦκες ὁδηγούσης σημερινῆς ἀμαξιτῆς· πρβ. τὸ σχεδιογράφημα ἐν ΑΜ 1901 πίν. 9. Τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας προθυμότερα ἀνέλαβε τὴν δι' ἐμοῦ ἐξερεύνησιν τῆς περιοχῆς.

Ἡ ἀνασκαφὴ διήρκεσεν ἀπὸ τῆς 13ης μέχρι τῆς 21ης Ἰουλίου 1950. Ἦρχισα τὴν ἔρευναν εἰς τὸν ὑπὸ τῶν εὐρετῶν ὑποδειχθέντα τόπον ἤτοι ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Κ. Σαμαλτάνη ἢ Γαλανοῦ. Ἡ πληροφορία τούτων ὅτι τὰ ἀρχαῖα μάρμαρα εἶχον ἐξαγάγει ἐξ ὑπογείου κατασκευάσματος ἀπεδείχθη ἀκριβής, ἀλλὰ, δυστυχῶς, τὸ κατασκεῦασμα τοῦτο δὲν ἦτο τὸ ζητούμενον. Ἐπρόκειτο περὶ ὑπογείου δεξαμενοειδοῦς κατασκευάσματος εἰς σχῆμα Γ ἔχοντος ἀπεστρογγυλωμένας τὰς γωνίας (*εἰκ. 1*), μήκους 2,80 κατὰ τὸ ἀπὸ Β πρὸς Ν μακρότερον, 1,65 δὲ κατὰ τὸ βραχύτερον σκέλος, πλάτους 1 μ. καὶ 0,80 μ. ἀντιστοίχως, καὶ βάθους 1,60 μ. Λεπτοὶ τοῖχοι πάχους 0,30 μ. φέροντες ἰσχυρὸν ἐρυθρὸν κόνιαμα ὑπεστήριζον τὰς παρεῖας τοῦ κατασκευάσματος.

¹ Πρβ. σύντομον μνείαν ἐν BCH 1950 σ. 310 καὶ JHS 1950, σ. 7. Τὸ κείμενον δημοσιεύεται προσεχῶς ἐν τῇ Ἀρχαιολογικῇ Ἐφημερίδι.

² HILLER v. GÆRTRINGEN, Ath. Mitt. 25. 1900 σ. 1 κέ. Πληρεστέρα ἔκδοσις μετὰ βιβλιογραφίας, E. DIEHL Anth. Iyr.² ἀπ. 51 καὶ IG XII Suppl., σ. 212 κέ.

Ὅμοιον ἔτι ἰσχυρότερον κονίαμα ἐκάλυπτε καὶ τὸν πυθμένα, ἔνθα, κατὰ τὸ τέρμα τοῦ βραχυτέρου σκέλους, ὑπῆρχε κυκλικὴ βάθυνσις (*εἰκ. 2*) διαμέτρου 40 ἐκ. καὶ βάθους 8 περίπου ἐκ. Τοιαῦται βαθύνσεις εἶναι συχναὶ εἰς δεξαμενὰς ἐναποθέσεως ὑγρῶν καρπῶν πρὸς διήθησιν τῶν ξένων οὐσιῶν. Οὕτω τὸ ἀποκαλυφθὲν κατασκευάσμα ἦτο ἀσφαλῶς δεξαμενῆ ὑγρῶν καὶ πιθανώτατα

Εἰκ. 1. Ὑπολήνιον(;) καλυφθὲν ὑπὸ τῶν ἐπιγραφῶν τοῦ Ἀρχιλόχου.

Εἰκ. 2. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ ὑπολήνιου εἰκ. 1.

ὑπολήνιον, μολονότι οὐδὲν ἐσώθη ἐκ τοῦ ληνοῦ. Κατὰ μίαν μεταγενεστέρην ἐποχὴν τὸ κατασκευάσμα ἠχρηστεύθη καλυφθὲν διὰ πλακῶν ἐφ' ὧν ἐτέθη χῶμα. Αἱ καλύψασαι πλάκες ἦσαν αἱ ἀνευρεθεῖσαι πέρυσιν ἐπιγραφαί. Ἡ διάβρωσις τῆς ἐνεπιγράφου ἐπιφανείας τούτων ὀφείλεται ἀκριβῶς εἰς τὸ ὅτι αὕτη ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸ κενὸν τῆς δεξαμενῆς καὶ τὸν ἐν αὐτῇ ὑγρὸν ἀέρα. Δύο ὅμοια κατασκευάσματα ἀπεκάλυψα καὶ εἰς τὸν πλησίον ἀγρὸν τοῦ Β. Δραγάτη κεκαλυμμένα ἀκόμη δι' ἀρχαίων πλακῶν, ἀνεπιγραφῶν ὅμως (*εἰκ. 3*). Εἶναι οὕτω φανερὸν ὅτι τὰ ἀρχαῖα οἰκοδομήματα τῆς περιοχῆς κατεστράφησαν μέχρι θεμελίων κατὰ τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους, ὅτε αὕτη μετεβλήθη εἰς ἀγρούς.

Ἴχνη οἰκοδομήματος ἀνεφάνησαν μόνον ἐντὸς τοῦ ἀγροῦ τοῦ Κ. Σαμαλτάνη (*εἰκ. 4*) εἰς μικρὸν ὑπὸ τὸ ἔδαφος βάθος. Πρόκειται περὶ θεμελίων ἀμελοῦς τοιχοδομίας ἐκ κοινῶν λίθων, ἀποτελούντων τέσσαρα παρακείμενα δωμάτια συνολικοῦ μήκους 12,50 μ. καὶ πλάτους 4 μ. καὶ ἄλλων τοίχων ὀπισθεν αὐτῶν, τῶν ὁποίων ὅμως ἐγκατέλειψα τὴν περαιτέρω ἔρευναν διότι ἡ ἐπίχωσις, ὡς ἦτο φανερὸν ἐκ τῶν ὀστράκων, ἦτο χαρακτηριστικῶς μεσαιωνικὴ καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ τοῖχοι οὗτοι οὐδεμίαν ἔχουν σχέσηιν πρὸς τὰ σποραδικῶς ἐν τῇ ὅλῃ περιοχῇ εὑρεθέντα ὀλίγιστα ἀρχαῖα ὀστράκα καὶ τὰ

αὐτόθι διεσπαρμένα ἀρχαῖα μάρμαρα, τὰ ὅποια προέρχονται ἐξ οἰκοδομημάτων καταστραφέντων ἤδη εἰς τοὺς τελευταίους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος.

Μεταξὺ τῶν μαρμάρων ὑπῆρχεν εὐμεγέθης πλάξ (εἰκ. 5 καὶ 6) μετα-

Εἰκ. 3. Ἄτερον ὑπολήνιον καλυπτόμενον ὑπὸ ἀρχαίων πλακῶν.

Εἰκ. 4. Τοῖχος ἐξ οἰκοδομήματος ὑστέρων χρόνων.

Εἰκ. 5. Ὄρθοστάτης ἐκ τοῦ Ἀρχιλοχείου λήγων εἰς παραστάδα.

Εἰκ. 6. Ἡ ὀπισθία ὄψις τοῦ ὀρθοστάτου τῆς εἰκ. 5.

φερθεῖσα εἰς τὸ Μουσεῖον Πάρου,⁵ ἣν ἀνεγνώρισα ὡς προερχομένην ἐκ τοῦ αὐτοῦ οἰκοδομήματος, ἐξ οὗ καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Ἀρχιλόχου. Αἱ ἐπ' αὐτῆς ἐπιγραφαὶ ἀνήκουν εἰς τὸν 3ον ἢ 4ον μ.Χ. αἰῶνα. Ἡ πλάξ εἶναι ἐκ λευκοῦ μαρμάρου πλάτους 73 ἐκ., ὕψους 63,5 ἐκ. καὶ πάχους κατὰ τὸ δεξιὸν αὐτῆς

ἄκρον ἦτοι τὸ συνεχόμενον πρὸς τοὺς ἄλλους ὀρθοστάτας 18 ἐκ., ἐνῶ τὸ ἄριστερόν ἐῖναι λεπτότερον σχηματιζόμενον εἰς παραστάδα ἢ παραστάς αὕτη κατὰ τὴν προσθίαν ὄψιν ὑπερέχει 2 ἐκ. τῆς ἐπιφανείας τῆς ὅλης πλακός, ἔχει πλάτος κάτω μὲν 8,5 ἐκ., ἄνω δὲ 7,5 ἐνθα καὶ σχηματίζει ἐπίκρανον· ἡ πλαγία, ἄριστερά, ὄψις τῆς παραστάδος ἔχει πλάτος 10,5 κάτω καὶ 8 ἄνω, ἐνῶ ἡ ὀπισθία, ἐπίσης λεία (ἐκτὸς τοῦ κατωτάτου αὐτῆς τμήματος εἰς ὕψος 7 ἐκ.), πλάτους 8 περίπου ἑκατοστῶν, συνεχίζεται διὰ λοξῆς ἀδρῶς εἰργασμένης ἐπιφανείας πρὸς τὴν ὑπόλοιπον ὀπισθίαν ἀδρὰν πλευρὰν τῆς πλακός. Ἡ τοιαύτη ἐπεξεργασία τῆς ὀπισθίας ὄψεως τῆς πλακός καὶ ὁ τοιοῦτος σχηματισμὸς τῆς παραστάδος δεικνύει ὅτι ὀπισθεν τῆς σειρᾶς τῶν ὀρθοστατῶν, εἰς οὗς ἀνήκει ἡ πλάξ, ὑπῆρχεν ἀντίθημα ἐξ ἐτέρων πλακῶν ἢ καὶ ἀπλῶς κτιστόν, οὕτω δὲ ἡ σχηματιζομένη παραστάς δὲν ἀνταπεκρίνετο εἰς τὸ ὅλον πλάτος τοῦ τοίχου ἀλλ' ἀπετέλει στενὸν σχετικῶς πλαίσιον. Κατὰ τὴν κάτω δεξιὰν γωνίαν ὑπάρχει μία κανονικὴ ἐντομὴ πλάτους 19 καὶ ὕψους 12 ἐκ., τῆς ὁμοίας ἢ ἔσωτερικῆς πλευρᾶς χωρεῖ λοξῶς πρὸς τὰ ἔσω ἦτοι ἄνω μὲν ἔχει βάθος 2, κάτω δὲ 5 ἑκατοστῶν. Προφανῶς ἡ ἐντομὴ αὕτη συνεχίζετο καὶ εἰς τὸν κατώτερον δόμον, τεμάχιον δὲ μαρμάρου προσηρμόζετο ἐντὸς ταύτης διὰ τὴν σύνδεσιν. Ἐκ τούτου καθὼς ἐπίσης καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἔχομεν τὸ ἀνώτερον τμήμα τῆς παραστάδος εἶναι ἀσφαλὲς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὸ οἰκοδόμημα, κατὰ τὸν τρόπον τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, εἶχε πλείονας δόμους ὀρθοστατῶν ἐναλλασσομένους πιθανώτατα πρὸς ἄλλους στενοτέρους.

Ὅτι ἡ πλάξ συνανήκει μετὰ τῶν ὀρθοστατῶν τῶν φερόντων τὴν περὶ Ἄρχιλόχου ἀναγραφὴν καθίσταται φανερόν ἐκ τῶν διαστάσεων. Τὸ πάχος καὶ τὸ ὕψος εἶναι τὰ αὐτά. Τὸ πλάτος μόνον εἶναι μικρότερον, 1,25 εἰς τὰς ἐπιγραφὰς τοῦ Ἄρχιλόχου, 73 ἐκ. ἐνταῦθα ἀλλ' ἡ διαφορὰ αὕτη ἀπαντᾷ σχεδὸν πάντοτε, ἰδίως προκειμένου περὶ τῶν πλησίον τῆς θύρας ἀνοιγμάτων.

Πρόβλημα μένει μόνον ἐὰν ὁ τοίχος ὁ οὕτω σαφῶς ἀποκαθιστάμενος εἶναι τοίχος οἰκοδομήματος ἢ τοίχος περιβόλου, διότι αἱ ἐπιγραφαὶ τοῦ Ἄρχιλόχου, καθ' ὅσον σφίζονται, ἀναφέρουν *τέμενος* καὶ *βωμοὺς* ἐντὸς αὐτοῦ. Ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἰδιαιτέρον ἠρώφον, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὸν τοίχον ὡς τὸν τοίχον τοῦ ὑπαίθρου τεμένους. Ἡ ἐπιβεβλημένη συνέχισις τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τῶν ἐπὶ τόπου μαρμάρων ἴσως δύναται νὰ διαφωτίσῃ ἀκριβέστερον.

Ἐπὶ τῆς πλακός ταύτης ἀκριβῶς δεξιὰ τῆς παραστάδος, μετὰ τὴν κορυφὴν πρὸς τὰ ἄνω, εἰκονίζεται ἐγγάρακτον πέλμα δεξιοῦ ποδός, δεξιώτερον δ' ἀναγινώσκειται ἡ ἐπιγραφὴ διὰ γραμμάτων τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος:

Ζώσιμος Ἄρχι-
λόχου

Τὰ γράμματα ἔχουν ὕψος 3 - 5 ἐκ. Κατωτέρω ταύτης εἶναι κεχαραγμένη διὰ γραμμάτων ὕψους 5 ἐκ. τῆς αὐτῆς περιόδου ἢ ἐπιγραφή:

ΕΙΟΡ...

Ἑρακλείου

Ἡ μόλις ἀναγινωσκομένη δευτέρα αὕτη ἐπιγραφή εὐρίσκεται ἀκριβῶς ἀνωτέρω παλαιότερας τοῦ 2ου ἢ 1ου π.Χ. αἰῶνος, ἐκ τῆς ὁποίας διακρίνονται τὰ πρῶτα μόνον γράμματα

ΤΙΜ...

ΓΝ...

Ἡ εἰς ἱερὰ ὑπαρξίς πελμάτων εἶναι λίαν συνήθης· πρβ. THERA I σ. 275, IG XII 3, 384-388, P. ROUSSEL Les cultes égyptiens à Délos σ. 115 ἀρ. 60. Πληρέστερον κατάλογον παρὰ W. DEONNA Délos XVIII σ. 218, πρόσθετες Inscr. Creticae I σ. 19 ἀρ. 24. Ἡ χάραξις τοῦ πέλματος δηλώνει τὴν παρουσίαν πιστῶν εἰς ἱερόν, ὁμοίως δὲ ὡς *μνεταί* εἶναι καὶ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν ὀνομάτων. Τὸ ὄνομα Ζώσιμος εἶναι γνωστὸν εἰς τὴν Πάρον, ἀλλ' εἶναι περιέργον ὅτι ἐκ Πάρου εἶναι ἡ μόνη φορὰ καθ' ἣν ἀπαντᾷ τὸ ὄνομα Ἀρχίλοχος μετὰ τὸν ποιητὴν· πρόκειται περὶ γόνου οἰκογενείας ἀναγούσης ἐμμέσως τὴν καταγωγὴν εἰς αὐτόν; Σπουδαιότερον θὰ ἦτο νὰ γνωρίζωμεν ἐάν, καθ' ὃν χρόνον ἐγράφησαν αἱ ἐπιγραφαὶ καὶ τὸ πέλμα, τὸ τέμενος ἦτο ἀκόμη ἀκέραιον. Ὅπωςδὴποτε ἡ χάραξις τῶν ὀνομάτων δεικνύει ἀμέλειάν τινα καὶ ἐγκατάλειψιν.

Ἐκτὸς τῶν εἰς τοὺς τοίχους τῶν ἀγρῶν τῆς περιοχῆς ἢ ἀπλῶς ἐκεῖ κατακειμένων μαρμάρων ἐκ τῶν ὁποίων ἀπεικονίζεται ἀνώφλιον θύρας (*εἰκ.* 7) πολλὰ εἶναι τὰ ἀρχαῖα τὰ ἐνφοδομημένα εἰς τὴν πλησίον ἡρειπωμένην ἐκκλησίαν, τῆς ὁποίας ἀπεικονίζω τὴν πρόσοψιν (*εἰκ.* 8). Εἶναι φανερόν τὸ ὡς ἀνώφλιον χρησιμοποίηθῃ ἀρχαῖον κατώφλιον· εἰς τὴν δεξιὰν γωνίαν εὐρίσκεται ἡ ἐπιγραφή μετ' ἀφιέρωσιν *Μητρι θεῶν* IG XII 5 ἀρ. 239 (= A.M. XXVI 1901 σ. 162). Ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας ἡ θύρα τοῦ ἱεροῦ εἶχεν ὡς παραστάδας, ἀριστερὰ μὲν σῶμα κίονος ἀρραβδῶτου ὕψους 2 μ., διαμέτρου 30 ἐκ., δεξιὰ δὲ μέγα κατώφλιον μήκους 2 μ., πλάτους 50 ἐκ. καὶ πάχους 27 ἐκ. Εἰς τὸν δεξιὸν ἐσωτερικὸν τοῖχον τῆς ἐκκλησίας μαρμαρίνη βᾶσις ἴσως σφύζουσα ὕψους 5,5 ἐκ., πλάτος 25 ἐκ. καὶ εἰσχωροῦσα ἐντὸς τοῦ τοίχου εἰς βάθος 20 ἐκ. τοῦλάχιστον, φέρει ἐπὶ τῆς στενῆς προσθίας ἐπιφανείας τὴν ἐπιγραφήν:

— — — ρος

— Ἀγδίστιος

Γράμματα ὕψους 1,5 ἐκ. τοῦ 2ου π.Χ. αἰ. Τοῦ Γ ἀναγινώσκεται ἡ ὀριζόντιος κεραία. Ἡ συμπλήρωσις Ἀγδίστιος εἶναι τώρα ἀπολύτως ἀσφα-

λής: οὕτω ὑπάρχουν ἐνταῦθα δύο ἐπιγραφαὶ ἐντετοιχισμέναι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν *Μητέρα - Ἄγδιστιν*. Τρίτη ἔμμετρος ἐπιγραφὴ ἀναφερομένη εἰς τὴν *Φρυγίην*, τὴν *Μητέρα - Ἄγδιστιν* δηλ., ἔχει εὑρεθῆ εἰς τὸ χωρίον *Λεῦκες*, Ο. RUBENSOHN, Ath. Mitt. 1901 σελ. 159 κέ. = IG XII 5 ἀρ. 240. Καὶ

Εἰκ. 7. Ἀρχαῖα μάρμαρα ἐν τῇ περιοχῇ τῆς ἀνασκαφῆς.

Εἰκ. 8. Ἡρειπωμένον ἐκκλησίδιον ἐν τῇ αὐτῇ περιοχῇ.

αὕτη εἶναι τῶν αὐτῶν χρόνων, εἶχε δὲ χρησιμοποιηθῆ ὡς βαθμὶς κλίμακος ἐπὶ μακρὸν διάστημα πρὶν ἢ γίνῃ γνωστή. Δὲν εἶναι ἄρα ἀσφαλὴς ἡ ἀρχικὴ ἐκ *Λευκῶν* προέλευσις. Λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ ὁδὸς πρὸς *Λεῦκες* διέρχεται ἐγγύτατα τῆς ἠρειπωμένης ἐκκλησίας καὶ ὅτι οἱ χωρικοὶ προθύμως μεταφέρουν εἰργασμένους λίθους καὶ ἐκ μακρῶν ἀποστάσεων θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ἐντεῦθεν προέρχεται καὶ ἡ τρίτη αὕτη ἐπιγραφὴ. Οὕτω καθίσταται βέβαιον ὅτι τὸ ἱερὸν τῆς *Μητρὸς ἐν Πάρῳ* ἔκειτο εἰς τὴν περιοχὴν τοῦ Ἑλίτα.

Ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἐκκλησίας κατὰ τὴν δεξιὰν γωνίαν τοῦ ἱεροῦ εἶναι ἐντετοιχισμένη καὶ ἄλλη ἐπιγραφὴ, ἐπιτυμβία αὕτη, ἐπὶ μαρμάρου πλάτους 39 ἐκ. καὶ ὕψους 26 ἐκ., ὕψος γραμμ. 2 ἐκ., ἐξ ἧς ἀνέγνωσα :

Κέρ;]δωνος
Χρηστέ
Χαῖρε

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΚΟΝΤΟΛΕΩΝ